

МОВНА ПОЛІТИКА: ПРО ІДЕНТИЧНІСТЬ І УСПІШНІСТЬ У ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ

У статті проаналізовано кореляцію традиційного, модерного і постмодерного суспільства через призму мови; виявлено дисонанс у застосуванні традиційних практик захисту мови у постмодерну добу; запропоновано проактивну мовну політику в Україні у форматі поміркованої одномовності та моделі “1+1+2”, чи державна, рідна (якщо не державна), перша (lingua franca) та друга іноземні.

Ключові слова: мовна політика, lingua franca, мовний ринок, українська, англійська, китайська мова, традиціоналізм, модернізм, постмодернізм.

Аналізуючи феномен мови в українському суспільстві початку ХХІ ст., ми зазвичай стикаємося з низкою проблем її історичного спадку, патріархальною моделлю мовного планування і мовного будівництва, страхом перед викликами нового часу, неусвідомленням можливостей / шансів для мови і мовних проектів у постіндустріальну добу, аж до використання її у стратегіях “розділяй і владаруй”. У нашій статті ми спробуємо розглянути мову через призму патріархальності, модерності та постмодерності й з’ясувати, як екзистенційні характеристики мови кожного з цих періодів детермінують її стан і статус сьогодні з перспективи завтра.

Змагання за мову¹ набуває особливої ваги в час формування націй і національних держав. Відповідно, логічно використовувати мову як інструмент державотворення і, навпаки, державоруйнування. Але такий висновок позірно простий. На межі третьої і четвертої індустріальної революції українська мова, успадкувавши з патріархальних часів концепт “мови — душі народу”, доповнивши його модерними рисами й запропонувавши новий концепт “вродженої

¹ Далеко не лише за українську, яскравим прикладом може слугувати історія французької мови, у якій натрапляємо на сторінки, вписані політикою le jacobinisme linguistique з часу Французької революції.

сили мови”, вступає у жорстку конкуренцію з іншими мовами, перетворюється на товар і витворює ринок мовних товарів і послуг. Для “мови — душі народу” важливим є те, у яких сферах вона побутує і які функції виконує². У патріархальному суспільстві, де збереження традиції є більшою цінністю, ніж розвиток, з її герметичністю, стабільністю структури, високою інертністю, несприйняттям інновацій, фактично створено всі умови для збереження мови, але також і збереження її інертності, вкрай низьких еволюційних темпів. Тут мова виконує, крім інших, важливу функцію ідентифікації свого і чужого³, захисту себе, саме в таких умовах вона набирає сили, щоби вижити у модерному суспільстві з його засадничою ознакою — змінами як позитивним явищем.

У модерному суспільстві, де зміни стають цінністю, мову, яка виконує всі або більшість зі своїх функцій, вважають сильною; і відповідно навпаки, чим менше функцій вона виконує, тим слабшою є, і тим більші шанси має зникнути у вирі змін. Тому якщо в герметичному суспільстві передумовою розчинення мови є розчинення спільноти мовців, то вже у модерному суспільстві не обов’язково зникати спільноті-мовцю, щоби зникла мова. Достатньо звузити сферу її побутування та кількість функцій, у такий спосіб спочатку послаблюючи, а згодом

² Вкрай спрощено з погляду побутування мови у суспільстві, за Michael Halliday, може йтися про такі три базові функції “змістову / концептуальну” (віддзеркалює досвід мовця), “міжособистісну”, (встановлює та підтримує соціальні зв’язки між носіями мови) і “текстову” (забезпечує передавання інформації у формі зв’язного тексту) зі субфункціями: *інструментальна, регуляторна та інтеракційна*. Концепцію Michael Halliday зазвичай подають так: інструментальна / instrumental функція (*I want*), регуляторна / regulatory (*Do this*), інтеракційна / interactional (*Me and You*), персональна / personal (*Watch me*), евристична / heuristic (*What’s that*), образна / imaginative (*Lets pretend*) й інформативна / informative (*I’ve got something to tell you*).

³ Крайнім виявом функції розрізнення свого vs чужого є “апро — умовна мова, що застосовується як засіб приховання предмета комунікації, взаємного розпізнавання або відмежування її носіїв. [...] Виникнення арго пов’язане з тим періодом історії мови — доби феодалізму, — коли існували закриті, замкнені корпорації ремісників, мандрівних торгівців, жебраків тощо, які з метою самозахисту та відособленості від решти суспільства і збереження своїх професійних таємниць створювали спеціальні мовні коди” [3, с. 23–24].

перетворюючи на мертву. Виконання та варіативність функцій мови вже залежить не від стабільності, а від набору чинників, чи назвимо їх стейкхолдерами, конкретні параметри та риси яких визначають силу або слабкість мови.

Поняття *сили / міцності vs слабкості* мови входить в обіг у модерній спільноті. Сила мови (*power of language*), чи як цей термін модифікує Владислав Мьодунка “*вроджена сила мови / moc wrodzona języka*”, залежить від “кількості мовців, для яких мова є рідною; величини та кількості груп людей, що розмовляють цією мовою у світі; мобільності її носіїв; культурних цінностей; рівня економіки; політичної ситуації” [див.: 4]. Будуючи ієрархію важливості перелічених чинників сили мови, найважливішими рівнорядними і навзаєм детермінованими видаються *рівень економіки і культурні цінності*. Інакше кажучи, багате суспільство може дозволити собі забезпечувати ті цінності, у які вірить, і матиме ресурс політично та/або фізично захистити і себе, і свої цінності. Крім того, саме рецепція мови як усвідомленої культурної цінності найбільше ллє воду на млин сили мови та її економічної спроможності. На практиці кореляція виглядає так: культурна продукція, як та, що найбільше або винятково залежить від мови, бо за допомогою неї втілюється у життя, залежить від первинності, автентичності, розвиненості та унормованості використовуваного мовного коду; за умови належної кореляції виникає автентичний конкурентоздатний продукт, який є джерелом прибутку. Натомість вторинність мови як засобу творення культурного продукту детермінує вторинність продукту, а отже, зниження його конкурентоздатності. До слова, згідно з Jean Marie Le Ray [див.: <http://translation20.blogspot.com>] лише світовий перекладацький ринок на 2012 рік досяг 33,5 мільярдів доларів США, відповідно, частка Європи 49,38%, Північної Америки 34,85%, Азії 12,88%, Океанії 2,00%, Латинської Америки 0,63%, Африки 0,27%. А світовий ринок навчання мови у 2013 році налічував 56,3 мільярди доларів США, що подано на рис. 1 [див.: “The 2013–2018 Worldwide Digital English Language Learning Market” www.ambientinsight.com].

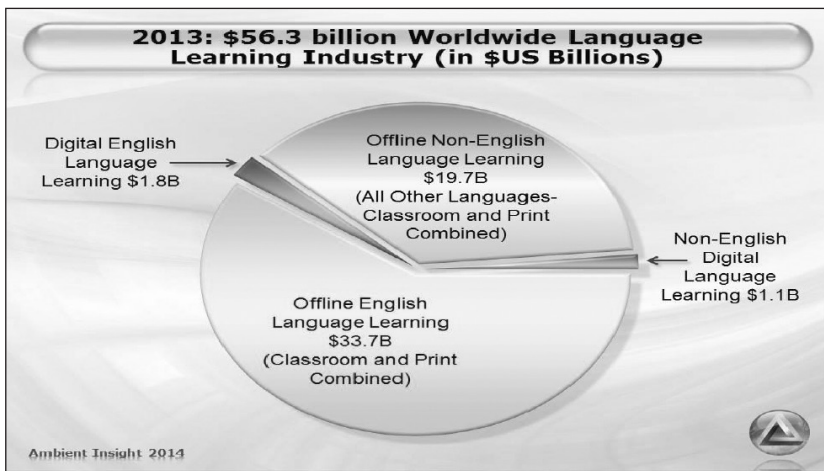

Рис. 1.

Так модерна доба не видається щодо мови загрозливою, вона виростає з традиційності, черпаючи *“вроджену силу”* з *“душі народу”*, закріплюючи за нею нові функції і забезпечуючи їх ресурсом. Виклики несе постмодерність (чи то трактуймо її як *“пізню фазу”* модерності, чи як окремий період) зі своїми сумнівами, деконструюванням, а подекуди й руйнуванням, усього й уся, визволенням тих, хто був політично, економічно, соціально поневоленим — колонізованих, жінок, афроамериканців, гомосексуалістів — і, відповідно, іншістю як нормою. Світ виявив свою множинність, у тім і множинність мовну:

The fiction that language is a perfectly homogeneous system in a perfectly homogeneous speech community has long been exposed as an absurd myth, or rather a methodological abstraction. Around the globe, the prototypical speech situation is at least bi-lingual or rather multi-lingual, if user-related or use-related varieties are taken into consideration⁴ [5, с. 218].

⁴ Переконання, що мова є абсолютно гомогенною системою в абсолютно однорідній мовній спільноті вже давно спростовано як абсурдний міф або скоріше як методологічну абстракцію. По всьому світу прототипна мовна ситуація принаймні двомовна, чи радше багатомовна, якщо враховувати розмаїття, пов'язане з користувачем або з використанням мов (переклад авт.).

За умови застосування патріархальних вимог, сподівань, прагнень щодо мови виникає конфлікт і він тим глибший, чим категоричніші ці вимоги, сподівання та прагнення, і тим більше придатний до втілення стратегії “розділай і владарюй”. Модерність дещо послаблює конфліктогенність. Модерність дає мові ресурси і засоби для посилення самої себе: усвідомлену цінність мови, економічні важелі, культурний потенціал, політичні інструменти, але, знову ж таки, вирішувати мовні питання у постмодерному, постіндустріальному світі засобами винятково модерного часу не виходить, так само як і нема однозначної, стандартної відповіді на виклики нового часу, але вододілом ми схильні вважати усвідомлення того, що багатомовність за умови коректності мовної політики та співіснування мов є ресурсом, а не загрозою. Ресурсність полімовного простору охоплює багато аспектів: від класичного “скільки мов знає людина, стільки разів вона людина” аж до трактування мови як товару, а багатомовності як бізнес-середовища.

Головне економічно релевантне питання — чи є мова товаром? Позитивна відповідь на нього відразу робить мову предметом економічного вивчення, прокладаючи надійні містки між лінгвістикою й економічною наукою. [...] мова може стати предметом купівлі-продажу як різновид послуги, пов’язаної з вивченням мови, так само як платною послугою є навчання водити автомобіль чи користуватися аквалангом тощо. Найкращою аналогією є, мабуть, плата за підімкнення до Інтернету, адже властивості мови дозволяють розглядати її як засіб створення мережі. Знання тієї чи іншої мови (мов) уможлиблює індивідуальне спілкування з величезною кількістю осіб і розширює мережу можливих взаємодій (працевлаштування, капіталовкладення, торговельні операції, культурну активність, обмін важливою різноманітною інформацією тощо). [...]. Саме в такому аспекті мову можна вважати предметом купівлі-продажу. Тоді відразу починає діяти й закон спадної корисності. Адже якщо для набуття практичних навичок щодо опанування другої мови індивід витрачає деяку кількість часу і коштів, ці навички перетворюються на капітал у повному розумінні [2, с. 7–12].

Однак багатомовність як ресурс може реалізувати себе винятково за чітко прописаних правил гри у межах певного геополітичного (але також не оминаючи економічного, культурного, соціального) просто-

ру, чи окреслення мовної політики і мовного планування в державі. Політики, яка визначатиме нову мовну поведінку як результат історичного мовного процесу, що охоплює “мову душу — народу”, спирається на “вроджену силу мови” і не залишає поза увагою “мови як усвідомленої цінності”. Така еволюційність створює міцне підґрунтя для збереження її стрижневих детермінативних рис та функцій, забезпечує її міць і, відповідно, уможливорює лабільність у постіндустріальному світі, емерджентне співжиття з собі подібними.

Первинним питанням коректної мовної політики⁵ ми схильні вважати, по-перше, необхідність визначення та імплементації її базових принципів, що можуть реалізуватися як: *категорична одномовність* (конституція категорично детермінує офіційну мову без жодних гарантій мов меншин, етнічних груп чи народностей; Франція), *поміркована одномовність* (конституція визначає державну / офіційну мову, одночасно гарантуючи права іншим мовам, що побутують в одному геополітичному просторі; Австрія, Болгарія, Хорватія, Іспанія, Польща, Сербія і Словаччина), *мовний нейтралітет* (конституція не визначає офіційної мови, але усе ж не спричиняє ні мовної анархії, ні навіть мовного лібералізму; Боснія і Герцеговина, Чехія, Данія, Греція, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Португалія, Швеція, Угорщина та Італія), *програмна багатомовність* (закладено існування багатьох офіційних мов на рівних правах, без визнання домінантного і меншинного мовного коду; Бельгія, Фінляндія, Ірландія та Швейцарія); і по-друге, моделі емерджентного співіснування мов, серед яких може йтися щонайменше про такі: “1+1 — державна і *lingua franca*”; “1+2 — державна, *lingua franca* і регіональна”; “1+3 — державна, *lingua franca*, рідна (якщо не державна) і регіональна”, “1+1+2: державна, рідна (якщо не державна), перша (*lingua franca*) та друга іноземні”.

Щодо України першої чверті ХХІ ст. з огляду на історичний, геополітичний, економічний, культурний контекст, а також на мету, що ми її окреслюємо як спроможність людини продуктивно спілкуватись та взаємодіяти у приватному чи службовому житті з носіями інших

⁵ Свідомі заходи, кроки, дії, зусилля, метою яких є формування бажаної індивідуальної та суспільної мовної поведінки в державі, регіоні, на континенті або ж навіть на підприємстві.

мов та культур, оптимальним видається *поміrkована одномовність* за кореляції “1+1+2”, при усвідомленні того, що вибір першої та другої іноземних мов детермінований ціннісним вибором економічного й культурного простору, в якому побутує конкретна мова і до якого прагне належати держава.

Сучасна мовна політика має враховувати не тільки найкращі, вироблені упродовж тривалого часу практики, але й унікальність сучасної української ситуації. Мовна політика в Україні повинна вирішувати одночасно декілька завдань. Українська мова мусить перетворитися на ключовий чинник розвитку національної свідомості українців та формування самодостатньої політичної нації і національної держави. Можливо, це одне з небагатьох історичних “вікон можливостей”, які нам вкрай важливо правильно використати. Тому пріоритет української мови як державної, мови навчання, засобів масової інформації та культурного процесу такий важливий. Причому в контексті сучасних викликів мовна пріоритетність держави має корелювати з мовною толерантністю країни, яка в сучасних умовах постає як складова і політичної, і культурної толерантності, а її невисокий рівень у суспільстві робить мовне питання таким вразливим. Забезпечення мовної толерантності, наприклад, через статус транскордонних або регіональних мов, — інший чинник мовної політики. Рішення щодо транскордонних або регіональних мов є радше тимчасовим, але його виконання важлива передумова успішної реалізації всієї мовної політики нашого непростого часу. Крім того, говорячи про тимчасовість, розуміємо її як іманентну сутність мовного питання в державі, яке у принципі не можна раз і назавжди остаточно вирішити, оскільки розвиток держави і суспільства, зміна політичних, економічних, культурних правил гри завжди визначатиме внутрішню і зовнішню динаміку мови і, відповідно, вимагатиме уже нових правил гри для неї.

Однак є ще один аспект, який не в останнє визначає ефективність мовної політики. Мова є чинником, що визначає якість соціального капіталу країни та її конкурентоспроможність й, відповідно, успішність. Люди, здатні до особистісного та фахового спілкування з представниками інших мов та культур, можуть краще адаптуватись у новому робочому середовищі. Володіючи мовами міжнародного

спілкування, вони матимуть доступ до робочих місць у міжнародних компаніях в Україні, а також в інших країнах — як в локальних, так і в глобальних організаціях. Мобільність ринку праці стає важливою ознакою нашого часу, і мовна готовність до такої мобільності суттєво додає цінності працівникам, а сама мобільність українців на ринку праці є надзвичайно важливим складником розвитку і особистості, і держави. Люди, які попрацювали в міжнародних компаніях та/або різних країнах, несуть з собою важливий досвід іншого способу життя і праці, збагачуючи всіх, з ким працюють і взаємодіють, уже маючи цей досвід. Зазвичай практика такого досвіду сьогодні чи не найчастіше втілюється в англійській мові.

Останній і, мабуть, найважливіший аспект мови як чинника розвитку соціального капіталу — навчання. На Рис. 2 показано динаміку кількості масових відкритих онлайн курсів MOOC [див.: <https://www.edsurge.com/news/2015-12-28-moocs-in-2015-breaking-down-the-numbers>], які можна вважати гарним прикладом сучасної доступної освіти. Станом на 2015 рік англomовні курси складали 75% від загальної кількості курсів. Зважаючи, що онлайн курси пропонують провідні університети, зокрема, Santa Fe Institute, Australian National University, Yale University, Wharton School of the University of Pennsylvania. Так, володіння англійською мовою стає передумовою доступу до освіти світового рівня, більших можливостей, успіху.

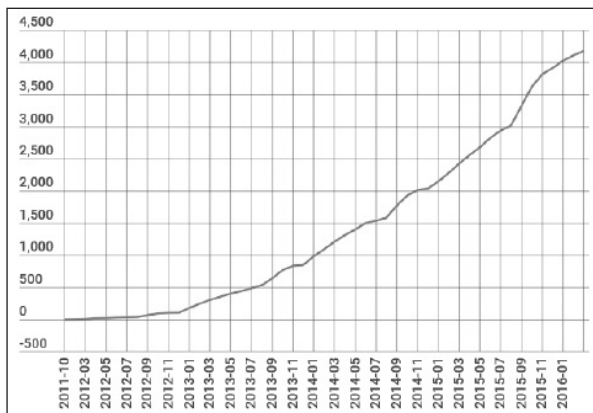

Рис. 2

Проте ми пропонуємо модель “1+1+2” поміркованої одномовності, де не одна, а дві іноземні мови. Зважаючи на авторитет англійської мови як мови ділового спілкування і мови найширшого навчального ресурсу, англійська природно претендує на роль *lingua franca*. Натомість на роль другої іноземної мови може бути багато претендентів з числа, наприклад, європейських мов. Але є ще один претендент, спроможний підвищити потенціал можливостей для розвитку українців навіть поза суто мовним простором. Це — мандарин⁶, китайська мова. Ієрогліфічне письмо стало чинником, що об'єднав країну з безліччю діалектів в одну цивілізацію, яка проіснувала тисячоліття і сьогодні демонструє яскравий приклад розвитку. Володіння китайською мовою — це, зокрема, доступ до іншого способу мислення, способу більш цілісного та образного, ніж західний. І це можливість спілкування з мільйонами людей, які говорять переважно тільки китайською.

Мова є однією з важливих передумов формування національної держави та політичної нації. Саме масовий друк книг, передусім Біблії⁷, національними мовами став поштовхом для формування європейських держав [див.: 1]. Це завжди добре розуміли лідери конкурентних націй. Тому українська мова стала і заручником, і жертвою боротьби за політичний вплив на території сучасної України. Перемога Російської імперії зробила російську мову домінантною й витіснила українську мову на узбіччя культурного процесу, а СРСР як спадкоємець імперії продовжив та розвинув таку політику. Подолати цю не-

⁶ Мандарин, Мандаринська мова (кит. трад. 官話, нов. 官话, піньїнь *Guānhuà* мова чиновників) — група споріднених мов (інколи йдеться про діалекти), якими розмовляють на півночі та південному заході Китаю й у китайській діаспорі. Уніфікованим варіантом мови мандарин є *стандартна розмовна китайська мова*, базована на пекінському діалекті та використовувана як офіційна в Китайській Народній Республіці (*putonghua*, *путунхуа*), Тайвані (*guoyu*, *гуою*), Сингапурі (*huayu*, *хуаю*) й ООН. Мова виформувалася в імператорському Китаї як *lingua franca* бюрократії. Сьогодні цією мовою розмовляє майже мільярд мешканців Землі, що складає приблизно 14,4% людності світу. Щораз частіше саме цю мову називають як одну з провідних мов сучасного бізнесу [див.: 4].

⁷ Виняткове значення перекладу Біблії національною мовою усвідомлював уже Пантелеймон Куліш, який здійснив перший переклад Біблії українською мовою ще в 1860 році.

стерпну спадщину можна пасивно захищаючись, або ж діючи на випередження. Зважена і активна мовна політика може суттєво змінити Україну й українців. Багатство мови, понятійний та лексичний запас, глибинне усвідомлення мовних сенсів дають ґрунт для розуміння та інтерпретацій людей, явищ, процесів, подій, світу та його викликів, творять основу для критичного і творчого мислення — засадничих неакадемічних спроможностей людини. Багатство мов, якими активно користується людина, не тільки принципово розширює можливості спілкування та взаємодії, але й суттєво впливає на культурний і мисленевий інструментарій особистості. Саме релевантна мовна політика, яка враховує виклики часу і дивиться у майбутнє, може сформувати мовну, а отже, культурну та політичну толерантність як основу здорового й успішного суспільства, забезпечити силу національної мови як державного стрижня, та якісний продуктивний полімовний простір країни.

Список літератури

1. Андерсон Бенедикт. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. — К.: Критика, 2001. — 273 с.
2. Бондар Олександр. Економічна вартість мови / Олександр Бондар // Мова і суспільство. — Львів, 2012. — Вип. 3. — С. 7–12.
3. Ставицька Леся. *Арго, жаргон, сленг*. Соціальна диференціація української мови / Леся Ставицька. — К.: Критика, 2005. — С. 23–24.
4. Wilson Dan. The Eight Best Languages To Learn For Business / Dan Wilson // TheRichest. — 02.17.2014. — Текст з екрана <http://www.therichest.com/business/salary/the-eight-best-languages-to-learn-for-business>
5. Lipka Leonhard. Observational Linguistics and Semiotics / Leonhard Lipka // Language and Function: To the Memory of Jan Firbas / ed. Josef Hladký. — John Benjamins Publishing, 2003. — P. 218.
6. Miodunka W. T. Moc języka i jej znaczenie w kontaktach językowych i kulturowych, Język jako wartość podstawowa kultury / W. T. Miodunka // Język polski w świecie / red. W. Miodunka. — Warszawa-Kraków: PWN, 1990.

LANGUAGE POLICY: ABOUT THE IDENTITY AND SUCCESS IN THE GLOBAL WORLD

The thesis based on the concept of the correlation of traditional, modern and post-modern society and dedicated to the problem of designing language policy, adequate to current challenges of different nature which faces the Ukrainian language nowadays. It is proposed to treat the problem considering not just Ukrainian contexts but global contexts as well including cultural, political, economic ones with the main stress on economic and cultural, and understanding “the fiction that language is a perfectly homogeneous system in a perfectly homogeneous speech community has long been exposed as an absurd myth, or rather a methodological abstraction. Around the globe, the prototypical speech situation is at least bi-lingual or rather multi-lingual, if user-related or use-related varieties are taken into consideration”. The key idea of the thesis is to approach the design problem bearing in mind future perspective, not just past perspective as well as global perspective not just local one. The model proposed includes state language, cross-border language or regional language, English as business lingua franca and Mandarin as a language of different cultural tradition and mindset. The model let develop capability of new generations of Ukrainians to compete and to collaborate globally successfully.

Keywords: language policy, lingua franca, language market, Ukrainian, English, Mandarin, traditionalism, modernism, postmodernism.

Матеріал надійшов 10.11.2016